

Nederlandse Ornithologische Unie

Themadag Nederlanders in Afrika: hoe vergaat het onze trekvogels?

Op zaterdag 3 november 1984 organiseerde de NOU een vergadering in het Botanisch Laboratorium te Utrecht met als thema „Nederlanders in Afrika: hoe vergaat het onze trekvogels?”. Samenvattingen van drie lezingen die toen zijn gehouden, volgen hieronder. Voor de lezing van G. C. Boere, S. Braaksma & D. F. Wammes („Fluctuaties in Westeuropese zangvogelpopulaties en de mogelijke invloed daarop van de situatie in Afrikaanse overwinteringsgebieden”) wordt verwezen naar het artikel dat zij eerder over dit onderwerp in *Limosa* (56: 231-242) publiceerden. Van de lezingen „Trekvogelbescherming in Noord-Afrika: het werk van het ICBP Trekvogelcomité” (S. Woldhek) en „Palearctische vogels in de Sahel- en Soedanzone van West-Afrika” (C. Geerling) zijn geen samenvattingen beschikbaar.

Bedreigingen van (trek)vogels in NO-Afrika

WIM C. MULLIÉ

Uit eerder onderzoek is gebleken dat grootschalige inpolderingsprojecten in de Nijldelta een reële bedreiging vormen voor Palearctische trekvogels die van deze gebieden gebruik maken (Meininger & Mullié 1981, *The significance of Egyptian wetlands for wintering waterbirds*, The Holy Land Conservation Fund, New York). Thans wordt gepoogd enige andere gevaren waaraan (trek)vogels in Egypte blootstaan te beschrijven en zo mogelijk te kwantificeren.

Vogelvangst In het najaar van 1980 en 1981 is onderzoek verricht langs de Mediterrane kust van Egypte naar de omvang en economische betekenis van vogelvangst. Naar de manier waarop men de vogels bemachtigt, worden enkele groepen onderscheiden: Kwartels, Tortelduiven en zangvogels, watervogels en roofvogels.

In de onderzoeksperiode werden er naar schatting 150 000 Kwartels per jaar gevangen, hoofdzakelijk in september. In vergelijking met het begin van deze eeuw, toen er in topjaren vier tot vijf miljoen Kwartels werden geëxporteerd, is de vangst sterk teruggelopen. Het aantal zangvogels en Tortelduiven dat men vangt en schiet, bedraagt 0.45-1.0 miljoen stuks per jaar. Hierbij bestaat 75% van het totaal uit slechts zes soorten: Fitis, Gekraagde Roodstaart, Grauwe Klauwier, Grasmus, Braamsluiper en Tortelduif. Uit ringgege-

vens blijkt dat Grauwe Klauwier en Braamsluiper onder meer afkomstig zijn uit West- en Midden-Europa. Watervogels vangt men voornamelijk op de delta's. Het gaat hierbij om 244 00-336 000 stuks per jaar. Detailonderzoek bracht aan het licht dat op Lake Manzala het aandeel van Kuif- en Tafeleend in de vangsten met meer dan 90% is teruggelopen (Mullié & Meininger 1983, *Biol. Conserv.* 27: 23-43).

De vangst van Kwartels en watervogels heeft enige economische betekenis hoewel relatief weinig mensen ervan profiteren. De totale economische betekenis, inclusief de omzet van netten, munitie en dergelijke rammen wij op maximaal twee miljoen gulden per jaar. Van de marktomzet komt 50% uit de verkoop van Kwartel en Meerkooi. Een aantal aanbevelingen wordt gedaan om de vangst van trekvogels op korte termijn met 80% te verminderen zonder noemenswaardige economische gevolgen.

De sterk toenemende vangst van grote valken ten behoeve van kapitaalcrachtige valkeniers uit de Arabische wereld dient met spoed onderzocht te worden. De prijzen voor een vrouwtje Slechtvalk liggen thans rond de f 50 000 en het aantal gevangen valken ligt wellicht boven de 100 per jaar. Dit zou een omzet van enkele miljoenen gulden per jaar betekenen.

Gebruik van pesticiden Bij het onderzoek ten behoeve van het *Birds of Egypt Project* zijn opmerkelijke verschuivingen in de populaties van een aantal (roof)vogelsoorten aan het licht gekomen. Waren de meeste roofvogels zo'n 50 jaar geleden nog talrijk tot zeer talrijk, thans is het ontbreken ervan in het oog springend. Van de 20 broedende soorten zijn er minimaal negen in aantal achteruitgegaan, terwijl ook twaalf overwinteraars in aantal zijn teruggelopen. De belangrijkste factor die we hiervoor verantwoordelijk houden, is het gebruik van pesticiden in katoenvelden, vooral vanaf 1961 tot medio de jaren zeventig. Katoen is niet alleen de belangrijkste *cash-crop* van Egypte, maar bovendien blijkt tot 80% van alle pesticiden in Egypte hierin gebruikt te worden. Bovendien blijken het juist de meest toxische en persistente middelen te zijn.

Een onderzoek naar de verspreiding van standvogels zoals Grijze en Zwarte Wouw bracht aan het licht dat deze soorten zich vrijwel uitsluitend hadden gehandhaafd in gebieden waar geen katoen wordt verbouwd. Met name de achteruitgang in de Nijldelta is schrikbarend. Andere soorten die in aantal achteruitgingen gedurende de laatste decennia waren bijvoorbeeld Koereiger, „Senegal Griel”, *Burhinus senegalensis*.

sis, Vale Spotvogel en Bonte Kraai. De toename tot plaagorganismen van enkele andere soorten zoals Huismus en „Palmtortel” is niet minder in het oog springend. Hoewel recentelijk meer Grijsze Vrouwen worden waargenomen in gebieden waar ze lange tijd schaars waren, blijkt in andere gebieden het excessieve gebruik van rodenticiden zorgwekkend te zijn. Met name de situatie in de Faiyum Oase, waar sedert 1982 vossen, jakhalzen, wilde katten en mangoesten met meer dan 90% blijken te zijn afgenomen, geeft reden tot ernstige ongerustheid. Een uitvoerige analyse van de hier geschetste problematiek is te vinden in Mullié & Meininger (The decline of birds of prey populations in Egypt, *Techn. Publ. ICBP* 5, in druk).

Overwintering van Palearctische steltlopers in de kustgebieden van westelijk Afrika

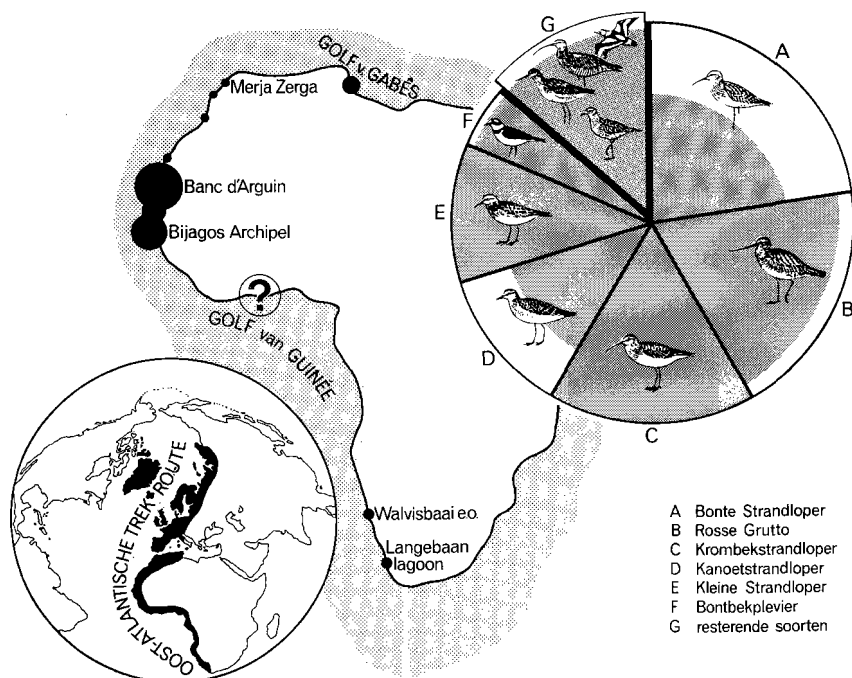
THEUNIS PIERSMA

In 1974 werden voor het eerst de aantallen steltlopers die in West-Europa en West-Afrika overwinteren, op een rijtje gezet. De toen bestaande tellingen wezen uit dat er zich 's winters een kleine 4 miljoen steltlopers zouden bevinden in de getijdegebieden van westelijk Europa en Afrika. Dit grote gebied wordt tegenwoordig aangegeven met de naam „Oostatlantische trekroute” (*East Atlantic Flyway*, figuur 1). Sinds 1974 is onze kennis over de verspreiding en aantallen van estuariene steltlopers enorm toegenomen. We schatten

nu dat de steltloperpopulaties die gebruik maken van de Oost-atlantische trekroute in totaal uit zo'n 7.5 miljoen vogels bestaan. Een bijdrage aan deze kennisvergroting werd geleverd door expedities die vanuit Nederland naar West-Afrika werden georganiseerd.

De Banc d'Arguin in het woestijnland Mauritanië is numeriek het belangrijkste gebied (figuur 1). Er verblijven 's winters meer dan twee miljoen steltlopers op een oppervlakte zo groot als een derde van de Nederlandse Waddenzee (Altenburg *et al.* 1982, *Wintering waders on the Banc d'Arguin, Mauritania*, Stichting Veth tot steun aan Waddenonderzoek, Leiden). Een kleine 1000 km zuidelijker, in Guinée Bissau, ligt een ander groot waddengebied rond de eilanden van de Bijagos Archipel. Hier overwinteren meer dan een miljoen steltlopers (Zwarts 1984, *Bull. Wader Study Group* 40: 36). Een Nederlandse expeditie in 1984 naar de Golf van Gabès in Tunesië telde dit gebied voor het eerst en vond een kwart miljoen steltlopers (van Dijk *et al.* 1984, *Bull. Wader Study Group* 41: 16-18). Kleinere aantallen steltlopers overwinteren in gebieden als de Merja Zerga in Marokko, Walvisbaai in Namibië en Langebaan-lagoon in Zuid-Afrika. Tot op heden is echter niets bekend over de steltlopers die mogelijk nog in het enorme kustgebied langs de Golf van Guinée overwinteren.

Figuur 1 laat ook zien wat de belangrijkste soorten zijn die samen de (minimaal!) vier miljoen aan de westkust van Afrika overwinterende steltlopers vormen. Bonte Strandloper (ondersoort *schinzii*), Rosse Grutto, Krombekstrandloper, Kleine Strandloper en Kanoetstrandloper (ondersoort *canutus*) zijn de tal-

Figuur 1. De overwintering in westelijk Afrika van estuariene steltlopers van de Oostatlantische trekroute. Links: omvang trekroute. Midden: relatieve verspreiding steltlopers langs de Afrikaanse westkust (oppervlakten cirkels evenredig met overwinterende aantallen). Rechts: soortensamenstelling van overwinteraars (gearceerde delen geven de percentages van de totale Oostatlantische trekpopulaties aan die in westelijk Afrika overwinteren).

rijkste soorten en vormen samen meer dan 80% van het totale aantal overwinteraars. Voor al deze soorten geldt dat het overgrote deel van bepaalde broedpopulaties in de winter van de Afrikaanse westkust afhankelijk is. Dit geldt ook voor minder talrijke soorten als Zilverplevier, Strandplevier, Regenwulp en Groenpootruiter.

De verspreidingskaart in figuur 1 suggereert dat er numeriek belangrijke en onbelangrijke gebieden voor steltlopers zijn. Onderzoek in kleine getijdegebieden langs de Marokkaanse kust (van Brederode *et al.* 1982, *Bull. Wader Study Group* 36: 12-14; Kersten *et al.* 1983, *Wader migration along the Atlantic coast of Morocco*, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Texel) heeft echter aangetoond dat er juist in de trektijd veel meer vogels van deze plekken gebruik maken dan eenmalige tellingen doen vermoeden. Gedurende een voorjaar blijken er bijvoorbeeld wel drie tot vijf keer zoveel Bonte Strandlopers van dergelijke waddegebiedjes gebruik te maken dan het aantal dat gemiddeld aanwezig is (grote *turnover*). Deze kleine gebieden moeten we ons dan ook voorstellen als „tankstations” (Piersma & Boere, 1983, *Vogels* (18) 3: 220-222) voor trek-kende steltlopers. Zonder de aanwezigheid van dergelijke tankstations zouden de afstanden die steltlopers moeten overbruggen, bijvoorbeeld tussen de Banc d'Arguin en de Waddenzee, wel eens te groot kunnen zijn. Het voortbestaan van steltloperpopulaties hangt dus onder meer af van de aanwezigheid van een keten van dergelijke, getalsmatig ogenschijnlijk onbelangrijke getijdegebiedjes!

Gedurende het voorjaar van 1985 zal in een groot aantal gebieden onderzoek worden gedaan naar de doortrek van steltlopers. Deze projecten, onder meer op de Banc d'Arguin, in de Portugese, Franse en Britse estuaria, de internationale Waddenzee, Noord-Noorwegen en ZW-IJsland, zijn gezamenlijk georganiseerd binnen de *Wader Study Group*. Lezers kunnen aan dit project een bijdrage leveren door in getijdegebieden goed uit te kijken naar gekleurmerkte steltlopers. Kleurmerken kunnen bestaan uit pootvlaggetjes en kunstmatig gekleurde (onder)vleugels, borst of buik. Eventuele waarnemingen worden gaarne ingewacht door de samensteller van deze samenvatting. Met dank aan Dick Visser voor het vervaardigen van figuur 1.

Over de oorzaken van de achteruitgang van de Ooievaar in NW-Europa

J. H. DALLINGA & M. SCHOENMAKERS

De Ooievaars die in West-Europa broeden (grotendeels in Spanje en Portugal), overwinteren in het steppe- en savannegebied ten zuiden van de Sahara in West-Afrika. De Oosteuropese broedvogels (o.a. Poolse en Russische) overwinteren daarentegen in Oost-Afrika van Zuid-Soedan tot in de Kaapprovincie. In NW-Europa kwamen vroeger zowel Ooievaars voor die in West-Afrika overwinterden als Ooievaars die in Oost-Afrika de winter doorbrachten.

De Ooievaars van de westelijke route zijn vooral in het noordelijk deel van hun broedgebied sterk in aan-

tal afgenomen. In het begin van deze eeuw kwamen ze nog relatief algemeen voor in het westen en zuiden van Nederland, maar rond 1950 waren ze grotendeels uit ons land verdwenen. De Ooievaars van de oostelijke route namen in het westelijk deel van hun areaal ook in aantal af, maar in het noordoosten vond een toename plaats. Ook breidde het areaal zich in de Sovjet-Unie (o.a. Letland, Estland) noord- en oostwaarts uit. De afname in het westen (c. 39%) werd echter gecompenseerd door de toename in het oosten (c. 11%).

De afname in NW-Europa hangt zowel samen met de verslechterde voedselsituatie in het overwinteringsgebied als met die in het broedgebied. Het voedsel in Afrika bestaat voor een belangrijk deel uit insecten zoals kevers en sprinkhanen. Vier soorten treksprinkhanen namen daarbij tot voor enkele decennia terug een speciale plaats in door hun periodieke talrijkheid. De daaruit voortvloeiende variatie in het voedselaanbod had een grote invloed op overleving en broedresultaten van de Ooievaars. Zo was in jaren met veel treksprinkhanen (plaagjaren) de sterfte in het overwinteringsgebied en/of op de trek lager, de Ooievaars waren vroeger op de nesten en de broedresultaten waren beter dan in jaren met weinig treksprinkhanen.

Door grootschalige bestrijdingscampagnes is het aantal sprinkhanen meer en meer teruggelopen. Sinds de laatste — zij het relatief kleine — plagen in 1960 (West-Afrika) en 1962 (Oost-Afrika) zijn de aantallen broedparen in NW-Europa gestaag gedaald. Uit een analyse van populatiegegevens is gebleken dat vooral toegenomen sterfte van de volgroeide vogels tot de achteruitgang heeft geleid. De grotere sterfte is waarschijnlijk veroorzaakt door het verminderde voedselaanbod in de winterkwartieren. In West-Afrika zijn er waarnemingen die erop wijzen dat de Ooievaars sinds de vermindering van de aantallen treksprinkhanen zuidelijker zijn gaan overwinteren in dichter bevolkte gebieden. Toename van bejaging kan ook een bijdrage hebben geleverd tot de sterfte onder vogels van de west-populatie.

Gedurende de „plaag” van treksprinkhanen in de tweede helft van de jaren vijftig trad in Nederland geen herstel op, in tegenstelling tot Oldenburg (BRD). Dit hangt waarschijnlijk samen met de in ons land sterk toegenomen intensivering van de landbouw. Ooievaars broedden in ons land in relatief open, gradiëntrijke graslandgebieden met vaak een deels ruige vegetatie en een hoge grondwaterstand. Dergelijke biotopen, die voor Ooievaars een rijk en gevarieerd voedselaanbod garanderen, zijn bijna geheel verdwenen. Het voedselaanbod is voor Ooievaars waarschijnlijk zowel kwalitatief als kwantitatief (veldmuis, kikkers, insecten, regenwormen) afgenomen. Ook de broedresultaten duiden hierop. In de laatste jaren dat er nog veel nesten bewoond waren, was het percentage paren dat geen eieren legde, aanmerkelijk groter dan in de jaren daarvoor. Gezien de late aankomstdatum betroffen dit waarschijnlijk jonge vogels. Dat ze in de jaren daarna niet terugkeerden, kan erop wijzen dat het biotoop ongeschikt geworden was. Ook de grotere nestverliezen wijzen in deze richting.

De toename in de DDR, Polen en de Sovjet-Unie was zeker ten dele aan een uitbreiding van de oppervlakte geschikt broedbiotoop: het graslandareaal nam toe en het graslandbeheer van bepaalde terreinen wijzigde zich in gunstige zin. Daarbij dient bedacht te

worden dat de intensivering van de weidebouw er over het algemeen niet zo ver was voortgeschreden als in NW-Europa. Een en ander zal ertoe bijgedragen hebben dat de broedresultaten in Oost-Europa relatief gunstig waren. Over de mortaliteit uit deze gebieden is ons helaas weinig bekend. Er is vanuit gegaan dat de sterfte onder de volwassen vogels aanmerkelijk minder was dan die van de westpopulatie.

In het voorafgaande ligt de nadruk op de veranderingen in recente tijd. Ook over een langere periode bezien waren de veranderingen in het voedselaanbod echter ongunstig voor de in NW-Europa broedende Ooievaars. Niet alleen doordat zich al in de vorige eeuw nadelige veranderingen voordeden in de landbouw, maar ook als gevolg van klimaatveranderingen: sedert c. 1800 is het klimaat in NW-Europa maritiemer geworden; in de overwinteringsgebieden werd het droger. In beide gevallen zal dit geresulteerd hebben in een afname van het voedselaanbod.

*J. H. Dallinga & M. Schoenmakers,
p/a Wilhelminasingel 51, 9672 AM Winschoten
W. C. Mullié, Birds of Egypt Project,
Thorbeckestraat 200, 6702 BX Wageningen
T. Piersma, Zoölogisch Laboratorium,
Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 14,
9750 AA Haren (Gr)*

Dr K. Waldeck: erelid Nederlandse Ornithologische Unie en Club van Nederlandse Vogelkundigen

Op 10 maart 1985 werd Dr Karel Waldeck benoemd tot erelid van de Club van Nederlandse Vogelkundigen; op 4 mei 1985 volgde zijn benoeming tot erelid van de Nederlandse Ornithologische Unie. Dat was kort voor zijn 75ste verjaardag op 17 juni daaropvolgend. De benoemingen waren een goede gedachte. Immers, Waldeck was sedert 1932 lid van de „Club”, voorts van 1964 tot 1971 bestuurslid, later voorzitter van de NOU als opvolger van W. H. Bierman en vanaf de oprichting (1957) tot 1980 lid van de Commissie voor de Nederlandse Avifauna en haar subcommissie Dwaalgasten. In al deze functies heeft Waldeck naast veldornithologische kennis, ijver, voortvarendheid en inzicht in bestuurszaken getoond.

Hoewel hij het drukke leven leidde van een kwaam chirurg, wist hij regelmatig te ontsnappen aan zijn werk en ging hij met zijn opgroeiende zoons en

een kring van Haagse vogelvrienden, dan wel alleen, regelmatig op excursie in de omgeving van Den Haag of verder het land in. Ook was hij een enthousiast ringer op de vinkenbaan van Monster en Ockenburg en later van Meijndel. Uit alles bleek hoe gaarne hij bioloog had willen worden. Zijn vroege jeugdervaringen in het toen nog grotendeels ongerepte laagland van Deli op Sumatra's oostkust hebben hem duidelijk in deze richting geleid, evenals het enthousiasme en de kennis van zijn vader, die administrateur was van de tabaksplantages Batang Koewis en Tandjong Morawa van de Senembak Maatschappij. Het Instituut voor Taxonomische Zoölogie (Zoölogisch Museum) van de Universiteit van Amsterdam bezit nog een belangwekkende vogel- en eierverzameling van vader Waldeck uit deze tijd, waarover door L. F. de Beaufort, jarenlang voorzitter van NOV en NOU, in 1909 is gerapporteerd. Uit de Sumatraanse tijd stamt ook Waldeck's grote belangstelling voor vogels, hun nesten en eieren en voor bloemen en planten.

In de jaren dertig ontstond een voor hem stimulerende vriendschap met de gebroeders P. J. en J. P. Bouma, G. J. Tijnstra en Nico Tinbergen, later ook met de Haagse ornithologen van de naoorlogse jaren. Inmiddels in Leiden gepromoveerd (1947) en gevestigd in Den Haag (1948) werd Waldeck voor de Vereniging van Vogelbescherming „'s-Gravenhage en Omstreken” een stuwende kracht en stelde hij het boekje *Avifauna van 's-Gravenhage en Omstreken* (1964) samen. In het voorwoord daarvan doet hij zich kennen als een bewogen, maar niettemin realistisch natuur- en vogelbeschermers, die oproept van de „tuin van Holland” geen grauwe beton- en huizenzee te maken, maar gebieden van rust te bewaren voor vogel en mens.

Na zijn pensionering in 1975 als chef van de afdeling heelkunde van het Rode Kruis Ziekenhuis en het Juliana Kinderziekenhuis te 's-Gravenhage trok Waldeck zich terug in het Gelderse Laren. Daar woonde hij tot 1984, waarna hij weer naar het westen, nu naar Zierikzee, terugkeerde en waar zijn zoon Pim voor hem en een aantal vrienden op 18 mei 1985 een kleine *big day* (96 waargenomen soorten) organiseerde (ter herinnering aan de eerste *big day* precies dertig jaar geleden: 121 waargenomen soorten). Op die dag bleek duidelijk dat Waldeck's kinderen en kleinkinderen, de een meer, de ander minder, maar allen op even gelukkige wijze, met de ongeneeslijke, maar onschuldige „vogelziekte” besmet waren. Moge Karel Waldeck, samen met zijn echtgenote, nog lange tijd van de rust van Zeeland genieten, geëerd als erelid van NOU en „Club”.

K. H. Voous